

**XALQARO SAVDO SHARTNOMALARI VA ULARNING JAHON
IQTISODIYOTIGA TA'SIRI**

*Usmonov Murodbek Dusmurot o'g'li,
SamISI, "Raqamli iqtisodiyot" kafedrası assistent-stajjori
Nosirov Shohruh Ramz o'g'li,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
G'ulomiddinov E'zozbek Bekzod o'g'li,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
O'smonov Abdunazar Isroiljon o'g'li,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
Tillovqobilov Diyorbek Shokir o'g'li,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi*

***Annoatasiya.** Maqolada so'nggi yillarda xalqaro savdo hamkorligiga ta'sir qiluvchi o'zgarishlar va ularning turli xil savdo stsenariyalariga ta'siri tahlil qilinadi. Jahon Savdo Tashkiloti (JST) tizimining rivojlanishi va ko'p tomonlama savdo kelishuvlari, ayniqsa ta'riflar va no-ta'rif to'siqlari (NTMlar) bilan bog'liq o'zgarishlar, muhokama qilinadi. JSTning samaradorligi va unga bo'lgan ishonchning pasayishi, ko'p tomonlama bitimlarning yuksalishi va geosiyosiy raqobat, shu jumladan AQSh va Xitoy o'rtasidagi savdo tangliklari va boshqa global inqirozlar iqtisodiy munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatgan.*

***Kalit so'zlar:** Xalqaro savdo shartnomalari, xalqaro hamkorlik, jahon iqtisodiyoti, xizmatlar savdosi, raqobat*

***Abstract.** The article analyzes the changes affecting international trade cooperation in recent years and their impact on various trade scenarios. The development of the World Trade Organization (WTO) system and changes in multilateral trade agreements, especially those related to tariffs and non-tariff barriers (NTBs), are discussed. The effectiveness of the WTO and the decline in trust in it, the rise of multilateral agreements, and geopolitical competition, including trade tensions between the United States and China and other global crises, have negatively affected economic relations.*

***Keywords:** International trade agreements, international cooperation, world economy, trade in services, competition*

***Аннотация.** В статье анализируются изменения, влияющие на международное торговое сотрудничество в последние годы и их влияние на различные торговые сценарии. Обсуждаются развитие системы Всемирной торговой организации (ВТО) и изменения в многосторонних торговых соглашениях, особенно барьеры, связанные с определениями и отсутствием*

определений (НТБ). Снижение эффективности и доверия к ВТО, рост многосторонних соглашений и геополитическая конкуренция, включая торговую напряженность между Соединенными Штатами и Китаем, а также другие глобальные кризисы отрицательно повлияли на экономические отношения.

Ключевые слова: Международные торговые соглашения, международное сотрудничество, мировая экономика, торговля услугами, конкуренция.

So'nggi yillarda xalqaro savdo hamkorligi ko'plab o'zgarishlarga duch kelmoqda, ularning ba'zilari mavjud global savdo tizimining uzilishiga olib kelmoqda. Jahon Savdo Tashkiloti (JST) va mintaqaviy savdo kelishuvlari (RTA) o'rtasidagi o'zaro aloqalar, yangi geosiyosiy ziddiyatlar va tarife qo'yish siyosati hamda iqtisodiy o'zgarishlarning ta'siri ostida rivojlanmoqda. Ushbu o'zgarishlar kelajakdagi savdo hamkorligini qanday shakllantirishi mumkinligi haqidagi tahlilni ko'rib chiqaylik.

So'nggi yillarda xalqaro savdo hamkorligiga ta'sir qiluvchi bir qator o'zgarishlar ro'y berdi. Ko'p tomonlama darajada, MC12ning so'nggi muvaffaqiyatlariga qaramay, hamkorlik qiyin kechdi. JSTda Apellyatsiya organining yangi a'zolarini tayinlash bo'yicha boshi berk ko'cha nizolarni hal qilish mexanizmining ishlashiga to'sqinlik qilmoqda va muzokaralar o'tkazish funksiyasi butunlay to'xtab qoldi. Ham hal qilinmagan masalalar bo'yicha ham, yangi masalalar bo'yicha ham savdo bitimlarini boshlash, muzokaralar olib borish va tuzish juda qiyin bo'ldi. Konsensus asosida qaror qabul qilish JSTning yangi kelishuvlar bo'yicha munozaralarda ishtirok etish qobiliyatini to'xtatuvchi omil ekanligi haqidagi umumiy fikr mavjud. JSTning yanada rivojlangan rivojlanayotgan iqtisodlari JST kelishuvlari bo'yicha kattaroq majburiyatlarni o'z zimmlariga olishlari kerakmi va qay darajada, degan savol, ayniqsa, ziddiyatli, biroq ko'pincha bir-biridan farq qiluvchi manfaatlar va istiqbollarga ega bo'lgan 164 a'zoning pozitsiyalarini moslashtirish odatda qiyin.

Shu nuqtai nazardan, 2017-yil dekabr oyida bo'lib o'tgan 11-Vazirlar konferensiyasida JST a'zolarining hamfikir guruhlari elektron tijorat bo'yicha munozaralarni ilgari surish, investitsiyalarga ko'maklashish bo'yicha ko'p tomonlama asoslarni ishlab chiqish, mikro, kichik va boshqa sohalar bo'yicha ishchi guruhni tashkil etish bo'yicha qo'shma bayonotlar e'lon qildi. o'rta korxonalar (MSMEs) va xizmatlar savdosida ichki tartibga solish bo'yicha davom etayotgan muzokaralarni ilgari surish to'g'risida.1 Bu muzokaralar barcha JST ishtirok etmaydi. a'zolar, chunki ularning ba'zilari JST tamoyillariga zid deb hisoblaydigan ko'p tomonlama bitimlarga qarshi (masalan, ko'p tomonlamalik, konsensus orqali qaror qabul qilish, JST bitimlarini o'zgartirish qoidalari) (Ungphakorn, 2021). Bundan tashqari, ishtirok etishni istamagan mamlakatlar ko'p tomonlama bitimlarga qo'shilmasligining potentsial zararli iqtisodiy oqibatlaridan qo'rqishadi (Anjeles va boshq., 2020). Boshqa tomondan, ko'p tomonlama muzokaralar ko'p tomonlama boshlangan shartnomalar

ko'p tomonlama bo'lishini ko'radigan (Nakatomi, 2014) va "ko'p tomonlama hamkorlik eng mumkin bo'lgan narsa" deb hisoblaydigan ba'zi olimlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi (Hoekman, 2020).

Mintaqaviy miqyosda so'nggi 30 yil ichida yangi mintaqaviy savdo bitimlari (RTA) sonining o'sishi kuzatildi (1990-401 yillarda amalda bo'lgan 45 ta RTA dan 2021 yilda), garchi biz ushbu shartnomalar sonining sekinlashishini kuzatamiz. so'nggi besh yil ichida kuchga kirgan yangi RTA lar. 1990 yildan 2010 yilgacha kuchga kirgan yangi RTA lar soni 2016 yildan 2021 yilgacha bo'lgan 25 foizga nisbatan 657 foizga oshdi (JST, 2022b). Afrika kontinental erkin savdo hududi. Shu bilan birga, Birlashgan.

Qirollikning (Buyuk Britaniya) 2016-yilda ovoz bergan Yevropa Ittifoqidan (Yevropa Ittifoqi) chiqishi ko'p vaqt talab qiladigan muzokara jarayoniga olib keldi. Yangi kelishuvlarga erishish kerak bo'lganligi sababli, ikkinchisi Buyuk Britaniya va Evropa Ittifoqi o'rtasidagi, balki boshqa savdo sheriklari bilan ham savdoga to'sqinlik qildi.

Orqa fonda ba'zi yirik va nufuzli davlatlar o'rtasida geosiyosiy ziddiyatlar kuchaygan. Amerika Qo'shma Shtatlari (AQSh) va Xitoy o'rtasida 2018 yilda boshlangan savdo tangliklari ikki tomonlama tariflarning o'rtacha 17% ga oshishi bilan yuzaga keldi va o'zaro savdoning qisqarishiga, savdoni chalg'itishga, Osiyoda qiymat zanjirlarining qayta tashkil etilishiga va noaniqlikning kuchayishiga olib keldi (Bekkers va Shroeter, 2020). Ukrainadagi urush va bir qator davlatlar tomonidan Rossiya Federatsiyasiga qarshi qabul qilingan sanksiyalar ham uzoq yillik iqtisodiy munosabatlarni buzdi (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti, 2022, Jahon savdo tashkiloti, 2022a). Shu nuqtai nazardan, inqirozlar paytida ko'proq namoyon bo'lgan tanqislik va qaramlik do'stlarni qo'llab-quvvatlash, qayta tiklash, parchalanish va ajratish haqida gap-so'zlarni keltirib chiqardi (Posen, 2022, Xing va boshq., 2021).

Ushbu maqolaning maqsadi kelajakdagi savdo hamkorligining turli yo'llarini va ular bilan bog'liq kutilayotgan natijalarni tahlil qilishdir. Bu turli xil savdo stsenariylari qanday bo'lishi mumkin?

Ushbu maqolada biz modellashtirgan birinchi stsenariy ko'p tomonlama jonlanishdir. Ushbu stsenariyda ham tariflar, ham NTMLar ko'p tomonlama darajada MFN asosida pasaytiriladi.

Ikkinchi stsenariy xizmatlar va elektron tijoratga e'tibor qaratgan holda ko'p tomonlama bitimlarning iqtisodiy ta'sirini o'rganadi. Ko'p tomonlama bitimlar "eksklyuziv" yoki "ochiq" asosda amalga oshirilishi mumkinligi sababli, biz ko'p tomonlama hamkorlikning to'rtta kichik stsenariysini ishlab chiqamiz.³

Va nihoyat, agar AQSh va Xitoy o'rtasidagi hozirgi savdo tarangligi kuchaysa, geosiyosiy raqobat bu ikki iqtisodiyot va ularning ittifoqchilari o'rtasida ikki qutbli savdo urushiga olib keladi (Rachman, 2021). Bunday vaziyatda mamlakatlar bloklari ko'p tomonlama kelishuvlarni e'tiborsiz qoldirib, o'z qoidalarini belgilashni

boshlaydilar. Oxirgi stsenariy AQSh va Xitoy o'rtasidagi iqtisodiy ajralishni ko'rsatadi (Boun va Irvin, 2019, Vey, 2019). Biroq, biz ikkita kichik stsenariyni yaratamiz: biri boshqa davlatlar bir geosiyosiy blokni boshqasidan ko'ra tanlashi kerak, ikkinchisi esa ba'zi rivojlanayotgan mamlakatlar JST soyaboni ostida mojarodan tashqarida qoladi.

Biz ushbu uchta stsenariyni odatdagidek biznes stsenariysiga mos keladigan asosiy stsenariy bilan taqqoslaymiz. Ushbu asosda biz 2021-yil 31-dekabrgacha kuchga kirgan va ko'p tomonlama darajada status-kvoga ega bo'lgan barcha asosiy mintaqaviy kelishuvlarni hisobga olamiz. Asosiy stsenariy haqida batafsil ma'lumotni Bekkers va boshqalarda topish mumkin. (2023).4

Biz ushbu uchta stsenariyni simulyatsiya qilish va ularning global savdo naqshlari va iqtisodiyotiga ta'sirini baholash uchun dinamik hisoblanuvchi umumiy muvozanat (CGE) modelidan foydalanamiz. Stillashtirilgan stsenariylar iqtisodiyotning kelajakdagi holatini aniq loyihalash uchun emas, balki iqtisodiy o'zgaruvchilar to'plamidagi turli yo'llarning oqibatlarini o'rganish uchun mo'ljallangan.

Avvalgi tadqiqotlar ko'p tomonlama hamkorlikning ta'sirini o'rganib chiqdi. Ular savdo va farovonlik nuqtai nazaridan ularning ta'sirini tushunish uchun Doha raundini va savdoni liberallashtirishning turli stsenariylarini modellashtirdilar (Adler va boshq., 2009; Anderson va Martin, 2005; Anderson va boshq., 2006; Bekkers va Keck (Kelgusida); Bouet va boshqalar, 2005; Bouet va Laborde, 2009; Bouët va boshqalar, 2007; Decreux va Fontagne, 2011; Hoekman va Nicita, 2010; Doha raundidagi simulyatsiya ishlari ko'p tomonlama stsenariyni qayta tiklashga qaraganda YaIMning kichikroq prognoz qilingan o'sishini topishga intiladi, chunki Doha raundidagi ishlarning aksariyati tariflarni pasaytirishga qaratilgan va NTMlarni hisobga olmaydi. Bundan tashqari, joriy maqolada qo'llaniladigan model kattaroq YaIM ta'sirini keltirib chiqaradi, chunki u savdo orqali g'oyalarni tarqatishni o'z ichiga oladi.

Robinson va Thierfelder (2019) AQSh o'zini izolyatsiya qiladigan stsenariyni (savdo hamkorlaridan importga tariflarni oshirish orqali) o'rganadi va AQSh izolyatsiyasining savdoga ta'sirini aniqlaydi. Demertzis va Fredriksson (2018) va Hübler and Herdecke (2020) AQSh tariflariga Evropa Ittifoqi va / yoki Xitoyning javoblariga e'tibor berishadi, Devarajan va boshqalar. (2018) rivojlanayotgan mamlakatlarning AQSh tariflariga munosabatini o'rganadi. Ushbu maqolada biz rivojlangan va rivojlanayotgan ko'plab mamlakatlar ishtirokidagi stsenariylarni ishlab chiqamiz va turli savdo siyosatlarining nafaqat savdo o'zgaruvchilariga, balki ishlab chiqarish va farovonlik natijalariga ta'sirini tahlil qilamiz. Guo va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar. (2018) va Bolt va boshqalar. (2019) AQSh va Xitoy o'rtasidagi savdo urushining kuchayishi bilan bog'liq. Global savdo urushlari Ossa (2014) tomonidan yangi miqdoriy savdo modelidan foydalangan holda va Bekkers va Teh (2019) tomonidan dinamik CGE modeli yordamida tahlil qilinadi. Ossa (2014) o'rtacha tarif 63,4% bo'lgan Nash muvozanatini amalga oshiradi, bu esa o'rtacha

farovonlikning 2,9% yo'qolishiga olib keladi. Bekkers va Teh (2019) da tariflar o'rtacha 32 foizga ko'tarilib, global yalpi ichki mahsulotning 2 foizga qisqarishiga olib keladi. Joriy maqoladagi ajratish stsenariylari katta yo'qotishlarga olib keladi, garchi tariflar kichikroq bo'lsa va tariflar faqat bloklar o'rtasida oshiriladi, chunki qo'llaniladigan model savdodan texnologiyaning tarqalishini o'z ichiga oladi.

Nihoyat, Bekkers (2019) kelajakdagi savdo siyosatidagi o'zgarishlarning ta'sirini tahlil qiladi. Muallif yuqorida qayd etilgan tadqiqotlarni beshta stsenariyni qurish orqali birlashtiradi: AQShning passiv izolyatsiyasi, AQShning faol izolyatsiyasi, global savdo urushi, xalqaro savdo hamkorligining buzilishi va ko'p tomonlama tiklanish. Garchi oxirgi stsenariy ham joriy maqolada o'rganilgan bo'lsa-da, boshqa stsenariylar kelajakdagi savdo munosabatlari bo'yicha siyosat munozaralari qaysi yo'nalishda (potensial ajratish va ko'p tomonlama) aks ettirilgan.

Prognozlar oltita asosiy natijaga olib keladi. Birinchidan, global iqtisodiy o'sish va global savdo hamkorligining iqtisodiy rivojlanishi uchun juda ko'p xavf bor. "Keyingi ko'p tomonlama hamkorlik" va geosiyosiy raqobat o'rtasidagi farq rivojlangan mamlakatlar uchun yalpi ichki mahsulot o'sishining 6,4%, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun 10,2% va kam rivojlangan mamlakatlar uchun 11,3% ni tashkil qiladi. Keyinchalik ko'p tomonlama hamkorlikka nisbatan geosiyosiy raqobatning yo'qolishi, masalan, OECD mamlakatlari uchun 3,5% atrofida bo'lgan Buyuk moliyaviy inqiroz tufayli potensial YaIMning uzoq muddatli qisqarishidan ancha yuqoridir (Ollivaud va Turner, 2014). Buyuk moliyaviy inqiroz kabi yirik turg'unlik davrida YaIM yo'qotishlari ba'zan 6,4% dan ancha katta bo'lsa-da, mamlakatlar retsessiyadan keyin tiklanadi va YaIMdagi yo'qotishning katta qismini qoplaydi. Ko'p tomonlama hamkorlik bilan solishtirganda geosiyosiy raqobatdan uzoq muddatli yalpi ichki mahsulot yo'qotishlari doimiy bo'ladi.

Ikkinchidan, past daromadli hududlar integratsiyalashgan global iqtisodiyotdan eng ko'p foyda oladi, chunki texnologiyaning tarqalishi ta'siri. MDH real YaIM va eksporti mos ravishda 4,8% va 20,6% ga o'sishi prognoz qilinmoqda. Uchinchidan, xizmatlar bo'yicha "ochiq" va "eksklyuziv" ko'p tomonlama shartnomalar doirasida ko'pchilik mintaqalar daromad olishi kutilmoqda. Agar ko'p tomonlama "ochiq" bo'lsa, bu yutuqlar, xususan, ko'p tomonlama ishtirokchilar uchun ancha katta bo'lar edi. Shuningdek, ishtirokchilar yalpi ichki mahsulotning kattaroq o'sishidan ishtirok etmaydiganlarga qaraganda ko'proq foyda olishlari kutilmoqda, bu esa ular ko'p tomonlama qo'shilish uchun rag'batga ega bo'lishlarini ko'rsatmoqda. Bundan tashqari, xizmatlar bo'yicha "ochiq" ko'p tomonlama kelishuvga ega rivojlanayotgan mamlakatlarda xizmatlarning qiyosiy ustunligining yaxshilanishi prognoz qilinmoqda.

To'rtinchidan, xizmatlar sohalaridagi oraliq aloqalar ham ko'p tomonlama, ham ko'p tomonlama hamkorlik doirasida mustahkamlanadi, geosiyosiy raqobat sharoitida esa ular zaiflashadi. Beshinchidan, geosiyosiy raqobat sharoitida bloklar o'rtasidagi

savdo keskin pasayadi. G'arbiy va Sharqiy bloklar o'rtasidagi eksport 2050 yildagi 46% dan 21% punktga, ajratilgan holda 25% gacha kamayadi. Oltinchidan, qisman raqobat sharoitida Sharqiy yoki G'arbiy blokga kirmaydigan mintaqalar yalpi ichki mahsulotning pasayishi o'rniga o'sishi kutilmoqda. Demak, MDH mamlakatlarini savdo urushida ishtirok etishdan saqlab qolish ularning rivojlanishi uchun juda muhim ahamiyatga ega, chunki simulyatsiyalar ajraladigan dunyoda MDH mamlakatlari uchun Sharqiy va G'arbiy bloklar bilan savdoni davom ettirish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, savdo siyosatlaridagi o'zgarishlar va geosiyosiy ziddiyatlar global savdo tizimining kelajakdagi shaklini aniq belgilaydi. Ko'p tomonlama hamkorlik va RTAlar o'rtasida yangi muvozanat o'rnatilishi, xizmatlar va elektron tijorat bo'yicha erkin savdo imkoniyatlari rivojlanishi va geosiyosiy raqobatning kuchayishi iqtisodiy o'sish va farovonlikka turli ta'sirlar ko'rsatadi. Biroq, savdo urushlari va ikki qutbli tizimning rivojlanishi global savdoni kamaytirishi mumkin, bu esa iqtisodiy noaniqlik va mintaqaviy bo'linishni kuchaytiradi. Shu sababli, global va mintaqaviy darajada ko'p tomonlama hamkorlikni mustahkamlash va savdoni liberallashtirish uchun tegishli siyosatlarni ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. S.L. Baier et al. [Do free trade agreements actually increase members' international trade?](#) Journal of International Economics (2007)
2. E. Bekkers [Challenges to the trade system: The potential impact of changes in future trade policy.](#) Journal of Policy Modeling (2019)
3. S. Robinson et al. [Global adjustment to US disengagement from the world trading system.](#) Journal of Policy Modeling (2019)
4. Adler, M.B., Brunel, C., Hufbauer, G.C., Schott, J.J. (2009). What's on the table? The Dohar Round as of August 2009....
5. R. Adlung et al. Plurilateral trade agreements: An escape route for the WTO? Journal of World Trade (2018)
6. Aguiar, A., Corong, van der Mensbrugge, D., Bekkers, E., Koopman, R.B., Teh, R. (2019). The WTO Global Trade Model:...
7. K. Anderson et al. Agricultural trade reform and the Doha Development Agenda World Economy (2005)